

УДК 316

Зубіашвілі І.К.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Зубіашвілі І.К. Психологічні особливості економічного самовизначення старшокласників. У статті аналізуються результати теоретичного дослідження економічного самовизначення старшокласників, пов'язаного з процесом економічної соціалізації. Проведене дослідження дало змогу визначити, що економічне самовизначення (як вид самовизначення) для учнівської молоді є однією з найважливіших задач на відповідному життєвому етапі та водночас центральним механізмом становлення особистісної зрілості, що полягає в усвідомленому виборі людиною свого місця в системі економічних відносин суспільства. Підкреслюється специфічність поняття економічного самовизначення особистості та його нетотожність змісту професійного самовизначення, незважаючи на спільність їх фундаментальних особистісних детермінант (базових ставлень до світу, до себе, інших людей, життєвих смислів). Якість економічного самовизначення визначає ступінь економічної активності людей не лише в галузі стратегій споживання, але й у соціальній практиці організації життя в цілому.

Ключові слова: самовизначення, старшокласники, економічна соціалізація, економічна ідентичність, економічні цінності, структурні компоненти.

Зубіашвілі І.К. Психологические особенности экономического самоопределения старшеклассников. В статье анализируются результаты теоретического исследования экономического самоопределения старшеклассников, связанного с процессом экономической социализации. Проведенное исследование дало возможность определить, что экономическое самоопределение (как вид самоопределения) для учащейся молодежи является одной из важнейших задач на соответствующем жизненном этапе и одновременно центральным механизмом становления личностной зрелости, что заключается в осознанном выборе человеком своего места в системе экономических отношений общества. Подчеркивается специфичность понятия экономического самоопределения и его нетождественность содержанию профессионального самоопределения, несмотря на общность их фундаментальных личностных детерминант (базовых отношений к миру, к себе, другим людям, жизненным смыслом). Качество экономического самоопределения определяет степень экономической активности людей не только в области стратегии потребления, но и в социальной практике организации жизни в целом.

Ключевые слова: самоопределение, старшеклассники, экономическая социализация, экономическая идентичность, экономические ценности, структурные компоненты.

Постановка проблеми. Ускладнення та нестабільність соціально-економічного середовища життєдіяльності сучасної людини виводять на перший план проблему її економічного самовизначення на різних життєвих етапах в процесі економічної соціалізації особистості. Інтерес до досліджень економічного самовизначення молоді зумовлений швидкими змінами соціально-економічних умов в суспільстві, які ставлять молоду людину перед вибором свого місця в системі економічних відносин. Молодим людям потрібно визначитися з видом економічної діяльності, знайти та досягнути більш вигідного становища в економічній системі з позиції своїх стратегічних і тактичних цілей, сформувати власну думку стосовно тих чи інших матеріальних і нематеріальних економічних категорій та у відповідності з цим приймати рішення і діяти в сучасному суспільстві, що трансформується. Саме якість економічного самовизначення визначає ступінь економічної активності людей не лише в галузі стратегій споживання, але й у соціальній практиці організації життя в цілому.

Молодь як група населення – це носій основної економічної активності, зацікавленої в участі та створенні економічних взаємин. М. Тітма припускає, що сутність молоді полягає в її інтеграції в суспільство завдяки методу самовизначення. Ідея актуального самовизначення як основної задачі молоді полягає у наявності в молодій людині свободи вибору, яка надається суспільством, з чого можна зробити висновок, що економічне самовизначення як частина загального самовизначення особистості є суттєвою задачею молоді та потребує вивчення [2; 8].

Старший шкільний вік є найбільш сензитивним періодом для процесу становлення економічного самовизначення, який характеризується активним пошуком особистістю власної ідентичності, пізнанням і оцінюванням самої себе, формуванням цілісного «образу Я» (І. Кон, О. Мудрик, В. Мухіна, Е. Еріксон). У якості елементів ідентичності виступають ціннісні орієнтири, ідеали, переконання, які підліток обирає на етапі кризи ідентичності з різних альтернативних варіантів. Вони є основою для визначення особистістю власної позиції в економічному житті, суспільстві, культурі [5; 7].

Усе більш наполегливе звернення дослідників до феномену самовизначення пояснюється необхідністю глибше проникнути в сутність процесу формування особистості в цілому, економічного розвитку особливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теорії економічного самовизначення старшокласників базується на вивченні фундаментальних праць про особистість як особливий соціально-психологічний феномен (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, О. Брушлінський, А. Асмолов, Л. Божович, Л. Виготський, І. Зімня, О. Леонтьєв, О. Петровський, С. Рубінштейн, Д. Фельдштейн); про особистісне самовизначення (М. Гінзбург, В. Сафін, О. Чернишов) та професійне самовизначення (М. Борисова, Є. Клімов, С. Пряжнікова, С. Чистякова), що складають теоретико-методологічні основи дослідження.

Важливими для нас є дослідження економічної свідомості великих соціальних груп (А. Журавльов, Т. Ємельянова, А. Купрейченко, В. Позняков, О. Лебедев, Т. Стефаненко, О. Донцов, Т. Фоломєєва, О. Мельнікова) [5; 7].

Мета статті – в результаті теоретичного аналізу наукових джерел визначити та обґрунтувати психологічні особливості економічного самовизначення старшокласників як виду самовизначення особистості.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. У класичній психології поняття «самовизначення» використовується досить часто. Можна виокремити декілька наукових підходів до дослідження проблеми самовизначення: філософський, соціологічний, психологічний. Представники *філософського* підходу (Л. Коган, І. Кон, М. Шібаєва та ін.) пов'язують самовизначення зі змістом життя, дають цьому поняттю загальне визначення: розуміння людиною самої себе, своїх можливостей у зв'язку з умовами життя, свого місця в суспільстві [4; 6; 9].

Представники *соціологічного* підходу (Є. Головаха, В. Журавльова, Л. Сохань, М. Тітма, В. Шубкіна та ін.) характеризують процес самовизначення відносно покоління в цілому як вступ його в життя. Вивчення цього процесу вони пов'язують з аналізом і врахуванням таких життєвих виборів як місця проживання, вибір професії, тобто визначення свого місця в соціальній структурі, та обмежують часові рамки самовизначення лише юнацьким віком [2; 3; 4].

Проведений М. Гінзбургом аналіз наукової літератури показав, що в соціологічних дослідженнях самовизначення розглядається в якості основного інструменту соціалізації особистості, визначення людиною свого місця в суспільстві. Мірою самовизначення є ступень входження особистості в соціальні структури.

Виокремлення різних видів самовизначення відбувається в залежності від того, в які сфери суспільного життя включається людина. Так, виокремлюють сімейне, професійне, релігійне, політичне, економічне самовизначення. Отже, з точки зору соціологів суттєвими характеристиками процесу самовизначення є такі: по-перше, самовизначення є входженням особистості в суспільні сфери і структури; по-друге, види самовизначення виокремлюються у відповідності з цими сферами та структурами; процес стосується покоління в цілому.

Методологічною основою *психологічного* підходу до розгляду проблеми самовизначення людини в соціальному середовищі є праці С. Рубінштейна, який вважав самовизначення моментом самодетермінації, тому що в ньому виражається активна природа суб'єктивного, тобто внутрішніх умов, через які переломлюється зовнішній вплив. Положення, запропоновані С. Рубінштейном, розвивала К. Абульханова-Славська, на думку якої самовизначення є усвідомленням особистістю своєї позиції, яка формується всередині координат системи відносин [5].

У зарубіжній психології проблема самовизначення досліджується, передусім, у руслі питань визначення специфіки особистої ідентичності. З точки зору Е. Еріксона, самовизначення є пошуком Я-ідентичності, яку автор трактує як тотожність індивіда самому себе. У працях Е. Фромма самовизначення виступає як процес вільного вибору людиною цінностей і цілей власної життєдіяльності та засобів їх реалізації. Дослідник бачить головний смисл самовизначення в самореалізації [1].

Образ людини, що самовизначається, описав у феноменологічній концепції К. Роджерс. На думку вченого, потреба людини в актуалізації – збереженні та максимальному прояві закладеної природою індивідуальності, розвитку власного внутрішнього потенціалу – забезпечує становлення її як особистості, яка функціонує повноцінно. Основою такого розвитку є довіра до власного внутрішнього досвіду, виключно позитивне ставлення як до інших, так і до себе [4].

Більшість сучасних авторів вирішують проблему самовизначення особистості у віковому аспекті (Л. Божович, І. Дубровіна, А. Мудрик, Д. Фельдштейн). Так, Д. Фельдштейн розглядає самовизначення як вивчення особистісного розвитку підлітків, а А. Мудрик вважає найважливішим періодом самовизначення ранню юність. Найбільш повно проблема особистісного самовизначення у віковому аспекті досліджувалася Л. Божович. Характеризуючи соціальну ситуацію розвитку

старшокласників, в якості афективного центру життєвої ситуації в цьому віковому періоді вона називає самовизначення вибором подальшого життєвого шляху [7; 9].

Отже, як показав аналіз наукової літератури, більшість авторів розглядають самовизначення як усвідомлення особистістю своїх можливостей, здібностей, потреб, бажань, інтересів відносно стійких характерологічних цілей, співвіднесення їх з вимогами, які пред'являє соціальна ситуація, на основі чого здійснюється постановка цілей. Багато психологів підкреслюють активну роль самого суб'єкта діяльності у самовизначенні.

Одним із перспективних підходів до розуміння самовизначення людини є підхід, який розроблявся в контексті теорії психологічних систем. Згідно цієї теорії, здатність особистості до самовизначення пов'язана з можливістю самостійно змінювати, формувати свій образ життя [10].

Самовизначення особистості має процесуальну та результативну характеристику, що розуміється як результат засвоєння та прояв смислових особистісних утворень і простежується у зміні та розвитку особистості й може мати форму самостійної активності особистості, спрямовану на формування та використання смисложиттєвих орієнтацій.

Теоретичний аналіз наукової літератури дав змогу визначити, що економічне самовизначення (як вид самовизначення) для молоді є однією з найважливіших задач на відповідному життєвому етапі та центральним механізмом становлення особистісної зрілості, що полягає в усвідомленому виборі людиною свого місця в системі економічних відносин суспільства.

У контексті нашого дослідження потрібно уточнити зміст понять «економічне самовизначення» та «професійне самовизначення». Узагальнення наукових досліджень дає змогу говорити про те, що змістом професійного самовизначення особистості є пошук свого місця, способу функціонування в світі професій.

Результати дослідження економічного самовизначення особистості та групи розкривалися в дослідженнях економічної свідомості осіб з різними життєвими орієнтаціями, економічного мислення та економічної Я-концепції, в дослідженні пошуку ідентичності в умовах трансформації відносин власності та в рамках певних видів економічної активності, економічних відносин, пов'язаних з вибором форм власності та ставленням до власності, матеріальним благам в цілому тощо [7].

Отримані дані свідчать про специфічність економічного самовизначення особистості та про його нетотожність змісту професійного самовизначення, незважаючи на спільність їх фундаментальних особистісних детермінант (базових ставлень до світу, до себе, інших людей, життєвих смислів).

Отже, якщо змістом *професійного самовизначення* є пошук свого місця, способу функціонування та смислів у світі професій, то *економічне самовизначення* – це пошук оптимальної для особистості позиції в системі економічних відносин і способу існування в економічному житті. Разом з цим підтверджується взаємозв'язок та взаємоопосередкованість процесів економічного та професійного самовизначення.

Поняття «економічне самовизначення» як вид самовизначення пов'язане з такою категорією як «економічна соціалізація». В рамках суб'єктно-діяльнісного підходу економічне самовизначення розуміється як специфічна активність суб'єкта в процесі орієнтування в економічній дійсності, постановці специфічних задач, плануванні економічних складових життєдіяльності.

При такому ракурсі потрібно розкрити психологічні закономірності розвитку молоді людини на етапі шкільного навчання як динамічного суб'єкта економічної дійсності, здатного до все більш усвідомленої постановки стратегічних та навчально-професійних задач в їх зв'язку із задачами особистісного розвитку. Вагому роль грає оцінка особистістю своєї позиції в соціумі, соціального та економічного статусу.

Економічне самовизначення є однією із суттєвих інтегральних якостей, яку молоді люди отримують в процесі економічної соціалізації. Економічне самовизначення молоді може розглядатися, з одного боку, як поетапний процес її включення у всі сфери суспільного життя, з іншого – як процес усвідомлення молодими людьми своєї приналежності до певних соціально-економічних груп із закріпленими в них соціально-економічними статусами та ролями, тобто формування стійкої економічної ідентичності [2].

Отже, з одного боку, економічне самовизначення є процесом, динамічним явищем, діяльнісним актом або системою актів. Але водночас воно проявляється в якості стабільного, статичного стану особистості, пов'язаного з усвідомленням суб'єктом власної позиції в сучасному економічному просторі, з отриманням нею стійкої системи ціннісних орієнтацій і ставлень. У зв'язку з цим економічне самовизначення є особистісним утворенням людини як системи, що саморозвивається та забезпечує її вихід із стану хаосу та нестійкості. Отже, економічне самовизначення розглядається в якості довгого безперервного процесу, результатом якого є утворення певної особистісної якості.

На основі досліджень О. Бондаревської, О. Латухи, А. Мудрика, В. Мухіної, Т. Снегір'євої, Е. Еріксона можна стверджувати, що економічне самовизначення представляє собою процес і результат отримання особистістю економічної ідентичності. Елементами економічної ідентичності старшокласника є ціннісні ставлення та орієнтації особистості, які формуються в результаті вибору підлітком серед різних альтернативних варіантів і є основою для визначення особистістю власної позиції в житті, суспільстві, економіці [2; 10].

Розгляд економічного самовизначення особистості як пошуку економічної ідентичності передбачає виокремлення в ньому *процесуальної та змістової* складових.

Процесуальна сторона включає в себе систему засобів, за допомогою яких людина оцінює, обирає, ідентифікує цінності та ідеали, які надалі складуть ядро його ідентичності. Так, старшокласник, здійснюючи вибір з величезного числа потенційних елементів ідентичності, оцінює обмеження та переваги кожного з них, зупиняється на найбільш значущих для нього.

Змістова сторона відображає специфіку цінностей, переконань, ідеалів, які особистість обирає. Кожен елемент ідентичності (цінність, ідеал) стосується будь-якої сфери людського життя: політичної, професійної, культурної, економічної тощо.

Ці положення дозволили нам представити економічне самовизначення в якості, з одного боку, процесу усвідомлення особистістю власної економічної ідентичності завдяки осмисленню, розумінню та прийняттю економічних цінностей, з другого боку, в якості результату – особистісної якості, яка забезпечує готовність суб'єкта до активного проектування та прогнозування власної життєдіяльності в сучасному соціально-економічному просторі [3].

Проведений аналіз теоретичних досліджень самовизначення та ідентичності дозволяє зробити висновок про їх фундаментальну близькість. Структурні компоненти самовизначення фактично повторюють компоненти ідентичності.

У економічній психології ідентичність вивчається як базовий компонент економічної свідомості особистості та створює суб'єктивну модель економічного добробуту людини, який характеризуються єдністю матеріальних (атрибути), фінансових (межі бідності та багатства) та психологічних (цілі, засоби, причини досягнення, особистісні якості) категорій – ознак. Тому економічна ідентичність є результатом визначення людиною свого становища в системі економічних відносин, передусім, відносин власності. У прикладних дослідженнях економічна ідентичність вимірюється через виявлення рівней добробуту, матеріального становища, якості життя індивіда як характеристик його економічного статусу [1].

Отже, економічна ідентичність може розглядатися як форма економічного самовизначення та може бути представлена у вигляді точки неперервної шкали добробуту, заданого полюсами багатства та бідності. При цьому шкала має суб'єктивну природу формування та заснована на особистих уявленнях людини про багатство та бідність.

Як показав аналіз наукової літератури, старший шкільний вік, на думку більшості психологів, є періодом гострої кризи ідентичності (А. Ватерман, Дж. Марсія, Е. Еріксон). Самовизначення особистості виступає в цьому контексті як пошук особистістю власної ідентичності. На основі вищенаведеного ми зробили припущення, що, вивчаючи особливості економічної ідентичності школярів старшого віку, ми маємо змогу описати становлення їх економічного самовизначення та його типи [2].

Виходячи з особливостей економічного самовизначення, психолого-вікових характеристик старшого шкільного віку, специфіки соціально-економічного знання, ми припускаємо, що економічне самовизначення старшокласника виконує такі функції: *інформативно-оціночну, рефлексивно-сміслову, регулятивно-прогностичну*. Охарактеризуємо прояв цих функцій [7].

Інформативно-оціночна функція включає в себе фіксацію інформації про економічні цінності та усвідомлення їх значущості; *рефлексивно-смістова функція* полягає в осмисленні та розумінні суб'єктом культурних цінностей і усвідомлення ним власної економічної ідентичності; *регулятивно-прогностична функція* відображає регуляцію суб'єктом власної поведінки на основі усвідомлення власної економічної ідентичності та прийняття економічних норм. Прогностична складова цієї функції здійснює реалізацію цілеспрямованої активності особистості, яка навчається в процесі життєдіяльності.

Слід зазначити, що визначені функції вказують на наявність суттєвих зв'язків між економічним самовизначенням і особистістю, яка навчається. Унаслідок цього вони можуть розглядатися в якості тієї моделі, яка в абстрактному вигляді виокремлює ці зв'язки. Крім того, незважаючи на деяку незалежність, функції соціально-психологічного феномену, що розглядається, характеризуються тісною взаємообумовленістю та взаємозв'язком.

Виокремлення функцій економічного самовизначення старшокласників потрібно розглядати в якості першого ступеня в дослідженні цього особистісного утворення. Водночас, сутність економічного самовизначення особистості проявляється в його структурі, яка представлена такими компонентами: *когнітивним, ідентифікаційним, діяльним*.

Когнітивний компонент передбачає фіксацію інформації про економічні цінності та усвідомлення їх значущості особистістю. Система знань про економічні цінності представлена трьома рівнями: уявлення, поняття, ідеї.

Ідентифікаційний компонент економічного самовизначення старшокласника передбачає усвідомлення особистістю власної економічної ідентичності на основі «відкриття» особистісного смислу економічних цінностей.

Як зазначають дослідники, провідним механізмом привласнення особистістю цінностей і норм виступає ідентифікація, яка є формою відображеної суб'єктності, коли в якості суб'єкта людина відтворює в собі саме іншу людину, її, а не свої, спонукання, її, а не свої, цілі тощо. Завдяки ідентифікації, особистість, яка входить в соціум, отримує внески від значущих інших і ототожнює себе з ними, а через це – засвоює прийняті в суспільстві норми та цінності. Як стверджує О. Петровський, ідентифікація себе зі значущим Іншим, у певній соціальній групі в процесі соціогенезу підводить особистість до привласнення смислових орієнтацій цієї соціальної групи – і це означає, що основою ототожнення суб'єктом себе з певною групою є прийняття смислів і цінностей, які складають ціннісне ядро цієї групи [8].

Ідентифікація відіграє суттєву роль у розвитку смислової сфери особистості. Вона, на думку Н. Мілютиної, постає в якості ідеального перевтілення в іншого та уподібнення себе цьому іншому, де особистісно-нейтральне набуває для суб'єкта певного особистісного смислу. На основі переживання тотожності з іншою людиною, особистість починає переживати її особистісні смисли як власні, наслідувати її дії [4; 5].

Отже, в процесі економічного самовизначення в якості об'єкта ідентифікації виступає економічний ідеал як образ особистості, яка втілює в собі позитивні риси та якості, що історично склалися на основі економічних та моральних цінностей, і зберігаються та транслюються нащадкам у якості еталона соціальної діяльності. На основі переживання тотожності зі значущим економічним ідеалом відбувається «відкриття» старшокласником особистісного смислу економічних цінностей, включення їх у свій внутрішній світ. Привласнена таким чином система цінностей складає ядро економічної ідентичності та дозволяє особистості знайти стійке уявлення про себе в соціально-економічному просторі.

Ціннісно-ідентифікаційний компонент економічного самовизначення особистості виконує рефлексивно-смислову функцію.

Діяльній компонент економічного самовизначення старшокласників передбачає проектування та регуляцію особистістю економічної діяльності, поведінки, життя на основі усвідомлення своєї економічної ідентичності та прийняття економічного ідеалу як норми.

У психології діяльність визначається як специфічна людська форма активності, яка полягає в цілеспрямованій зміні навколишнього світу. Ознаками діяльності людини є, по-перше, її внутрішня мотивованість, тобто її виникнення зумовлено внутрішніми, психологічними процесами, властивостями та станами людини; по-друге, вона продуктивна, тому що результатом діяльності є певний ідеальний або матеріальний продукт, який є результатом творчої активності людини; по-третє, діяльність людини обумовлена вищими соціальними потребами; по-четверте, людська діяльність є єдністю опредмечення та розпредмечення. Створення людиною деяких ідеальних і матеріальних предметів є процесом «опредмечення». Протилежним актом є «розпредмечення» – перетворення закладених в предметах економіки змісту у внутрішній світ суб'єкта. Тобто, розпредмечення – це діяльність, в якій об'єктивований світ економіки розкривається суб'єкту економіки. Способами «розпредмечення» є розшифровка текстів економіки, оволодіння накопиченими знаннями та уміннями [10].

Отже, спираючись на думку дослідників, можна стверджувати, що саме в процесі діяльності людина долучається до світу економіки та саморозвитку.

У освітньому просторі особливим видом діяльності, що забезпечує привласнення школярами економічних цінностей, є ціннісно-смислова комунікація. Особливість цього виду діяльності проявляється в здатності виконувати дії з витягу економічної інформації з текстів, у вмінні здійснювати відбір і аналіз ознак економічних цінностей в навчальному матеріалі; у вмінні обґрунтовувати власне ставлення до економічних цінностей; у вмінні здійснювати прогнозування та планування власної діяльності на основі усвідомлення своєї економічної ідентичності.

Отже, змістом діяльнісного компоненту економічного самовизначення старшокласників є, з одного боку, «розпредмечення» предметів економіки (отримання певної системи знань про економічні цінності, інтеріоризація цих цінностей), а з іншого боку, діяльність з «опредмечення», оскільки тільки прийнявши як особистісно та соціально значущі економічні цінності, усвідомивши свою економічну ідентичність, особистість активно реалізує та відтворює їх у своїй життєдіяльності, несе відповідальність перед суспільством і собою за її прояви.

Діяльнісний компонент економічного самовизначення особистості виконує регулятивно-прогностичну функцію [2].

Виокремлені компоненти економічного самовизначення знаходяться в тісному взаємозв'язку та виступають в якості інтегративного утворення, в якому, з одного боку, всі складові є єдиним цілим, а з другого боку, кожен є досить автономним.

Змістове наповнення когнітивного, ідентифікаційного, діяльнісного компонентів дозволило визначити економічне самовизначення старшокласників як інтегративне особистісне утворення, що характеризується усвідомленням суб'єктом економічної ідентичності в контексті привласнення економічних цінностей і проявляється в проектуванні своєї економічної діяльності на основі прийняття економічного ідеалу як норми.

Оскільки будь-яке особистісне утворення в своєму розвитку проходить низку послідовних етапів, то має сенс виявити критерії і рівні сформованості економічного самовизначення старшокласників (критерій виступає як ознака, на основі якої відбувається оцінка, визначення або класифікація будь-чого). Як зазначає Л. Разбегаєва, критерій представляє собою зразок, показник, за яким ми можемо судити про ступінь сформованості у старшокласника особистісного утворення, що досліджується [2; 9].

Особливості певного компонентного складу економічного самовизначення старшокласників дозволяють виокремити критерії та показники сформованого особистісного утворення (економічного самовизначення): повнота та системність знань про економічні цінності, характер оціночного ставлення, ступінь усвідомленості суб'єктом особистісної та соціальної значущості економічних цінностей та власної економічної ідентичності, ступінь сформованості ціннісно-комунікативних умінь і повнота реалізації діяльнісних аспектів економічного самовизначення.

На основі виокремлених критеріїв, ідей системного та ціннісно-комунікативного підходів ми зможемо визначити рівні економічного самовизначення: низький, середній, високий.

Визначені рівні виступатимуть в якості зразка при порівнянні з конкретними учнями та віднесенні їх до того чи іншого рівня прояву економічного самовизначення. Крім того, вони є критеріями результативності як в цілому процесу формування економічного самовизначення, так і кожного окремого етапу.

Висновки. Отже, економічне самовизначення розглядається нами, з одного боку, в якості процесу усвідомлення особистістю власної економічної ідентичності завдяки осмисленню, розумінню та прийняттю економічних цінностей, а з іншого боку, в якості результату – особистісної якості, що забезпечує готовність суб'єкта до активного проектування та прогнозування власної життєдіяльності в сучасному соціально-економічному просторі.

Формування економічного самовизначення відбувається як поетапний процес на основі механізму формування ціннісних ставлень та орієнтацій особистості.

Перспективним напрямом подальших досліджень із заявленої проблеми може бути емпіричне дослідження психологічних особливостей економічного самовизначення старшокласників.

Список використаних джерел

1. Акерлоф Дж. А. Экономика идентичности. Москва: Карьера-Пресс, 2010. 185 с.
2. Васильева Ю.Х. Экономическое самоопределение и стратегии самообеспечения молодежи. *Гуманитарные научные исследования*. 2012. № 4. URL: <http://human.snauka.ru/2012/04/1044/>
3. Вяткин А. П. Самоопределение личности в экономических ролях. *Известия Иркутской государственной экономической академии*. 2006. № 4. С. 102-106.
4. Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Феномены экономического самоопределения: социально-психологические механизмы действия. *Психология в экономике и управлении*. 2012. № 2. С. 6-17.
5. Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Самоопределение личности и группы в изменяющихся экономических условиях. *Вестник университета дружбы народов*. 2006. №1(3), С. 6-19.
6. Курышева О.В. Психологическая характеристика молодежи как социальной группы. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии*. 2014. №1. С. 67-75.

7. Меренкова Л.Ю. Экономическое самоопределение будущих и практикующих коммерсантов как психологическое основание профессионально-личностного развития. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2007. № 31. Т.10. С. 206-210.
8. Моисеев А.С. Социальное самоопределение и социальная активность: соотношение понятий и актуальность исследований. *Материалы IV Всероссийского съезда психологов образования России*. Москва: Общероссийская общественная организация «Федерация психологов образования России», 2008. С. 485-486.
9. Петошина С.И. Экономическое самоопределение молодых лидеров. *Вестник МГТУ*. 2013. № 2. С. 355-359.
10. Сандлер Т.С., Шибяева Л.С. Задачный подход в исследовании развития экономического и нравственно-этического самоопределения юношества. *Педагогика. Психология*. 2012. № 1. С. 46-62.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Akerlof Dzh. A. Jekonomika identichnosti. Moskva: Kar'era-Press, 2010. 185 s.
2. Vasil'eva Ju.H. Jekonomicheskoe samoopredelenie i strategii samoobespechenija molodezhi. *Gumanitarnye nauchnye issledovaniya*. 2012. № 4. URL: <http://human.snauka.ru/2012/04/1044/>
3. Vjatkin A. P. Samoopredelenie lichnosti v jekonomicheskikh roljah. *Izvestija Irkutskoj gosudarstvennoj jekonomicheskoy akademii*. 2006. № 4. S. 102-106.
4. Zhuravlev A.L., Kuprejchenko A.B. Fenomeny jekonomicheskogo samoopredelenija: social'no-psihologicheskie mehanizmy dejstvija. *Psihologija v jekonomike i upravlenii*. 2012. № 2. S. 6-17.
5. Zhuravlev A.L., Kuprejchenko A.B. Samoopredelenie lichnosti i grupy v izmenjajushih jekonomicheskikh uslovijah. *Vestnik universiteta družby narodov*. 2006. №1(3), S. 6-19.
6. Kuryshva O.V. Psihologicheskaja karakteristika molodezhi kak social'noj grupy. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 7: Filosofija. Sociologija i social'nye tehnologii*. 2014. №1. S. 67-75.
7. Merenkova L.Ju. Jekonomicheskoe samoopredelenie budushhih i praktikujushhih kommersantov kak psihologicheskoe osnovanie professional'no-lichnostnogo razvitija. *Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gercena*. 2007. № 31. Т.10. С. 206-210.
8. Moiseev A.S. Social'noe samoopredelenie i social'naja aktivnost': sootnoshenie ponjatij i aktual'nost' issledovanij. *Materialy IV Vserossijskogo s'ezda psihologov obrazovaniya Rossii*. Moskva: Obshherossijskaja obshhestvennaja organizacija «Federacija psihologov obrazovaniya Rossii», 2008. S. 485-486.
9. Petoshina S.I. Jekonomicheskoe samoopredelenie molodyh liderov. *Vestnik MGTU*. 2013. № 2. S. 355-359.
10. Sandler T.S., Shibaeva L.S. Zadachnyj podhod v issledovanii razvitija jekonomicheskogo i nravstvenno-jeticheskogo samoopredelenija junoshstva. *Pedagogika. Psihologija*. 2012. № 1. S. 46-62.

Zubiashvili, I.K. Psychological features of high school students' economic self-determination. The article presents the results of a theoretical study into high school students' economic self-determination, which is associated with the process of economic socialization. The study has shown that students' economic self-determination (as a type of self-determination) is one of the most important tasks at students' appropriate life stage and is the central mechanism of personal maturity, which is an individual's conscious choice of their role in economic relations.

The author discusses the concept of economic self-determination of the individual and its differences from the content of professional self-determination, despite the similarities of their fundamental personal determinants (basic attitudes to the world, oneself, other people, life meanings). The quality of economic self-determination determines the degree of economic activity of people not only in consumption strategies, but also in the social practice of life organization in general.

It is noted that economic identity can be seen as a form of economic self-determination and can be represented as a point on a well-being scale with wealth and poverty as its poles. This scale has a subjective nature and is based on personal perceptions of wealth and poverty.

The essence of economic self-determination of the individual is manifested in its structure, which has a cognitive, identification, and activity components.

The content of these components allows defining high school students' economic self-determination as an integrative personal formation, which is characterized by their awareness of their economic identity in the context of economic values appropriation and manifested in their designing their economic activity. It is noted that high school students' economic self-determination performs the informative-evaluative, reflexive-meaning, and regulatory-prognostic functions.

Key words: self-determination, high school students, economic socialization, economic identity, economic values, structural components

Відомості про автора

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Zubiashvili, Iryna Kostiantynivna, PhD, Senior Researcher, Laboratory of Organizational and Social Psychology, Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: mrs_ira@i.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3642-8159>